

Tekei Erika

Mitikus lények és mesehősök államosítása

Népmese, meseátdolgozás, műköltészeti mese – meseviták az 1940-es évek végén és az 1950-es évek első felében

Bevezetés és kérdések

A mesékbe foglalt bölcsesség élni és túlélni segít, a mese hőse megmutatja a vészhelyzetből kivezető utat, hogy mit kell tennünk akkor, amikor bármi vagy bárki az élet működését, a világ rendjét veszélyezteti. A második világháborút követő években, az 1940-es évek második felében sokan nem tudtak mit kezdeni a népmesével, hivatalosan, intézményesen elhatárolódtak tőle, talán azért, mert a mesehős szabadon mozog a lélek és a szellem tartományai között, és a reális világban ez akkoriban nem adatott meg.

Tanulmányomban a romániai magyar néprajzi könyvkiadás második korszaka – az 1948–1989 közötti időszak – első évtizedének *mesevitáit* elemzem, azt vizsgálom, hogyan viszonyultak ebben az időszakban, az adott történelmi-politikai kontextusban a népmeséhez, mit vártak el a professzionális olvasók, társadalmilag pozicionált egyének – néprajzkutatók, írók, költők, szerkesztők, egyetemi oktatók, az értelmiségi elit képviselői – egy népmese gyűjteménytől, a népmesék átdolgozott változataitól, és milyennek kellett lennie az *új típusú* műköltészeti mesének.

Az általam vizsgált időszakban Gheorghe Gheorghiu-Dej sztálinista rendszere (1948–1965), az államszocializmus jelentette a történelmi-politikai hátteret. A hatalom egyetlen párt, a Román Kommunista Párt¹ kezében összpontosult, a társadalmi élet minden területe állami ellenőrzés, pártirányítás alatt állt, a párt felügyelte a folyóirat- és könyvkiadást, az oktatást, valamint a kulturális műhelyek, intézmények, a kutatóintézetek tevékenységét is.

Arra keresem a választ, hogy a recenziókban, kritikákban, tanulmányokban és szakcikkekben a népmese és a műköltészeti mese kapcsán megfogalmazott elvárások milyen ideológiák mentén fogalmazódtak meg, milyen értékrendet közvetítettek, vagy milyen értékrendbe igyekeztek beágyazódni, és ezáltal kiknek az érdekeit próbálták magától értetődőnek feltüntetni. A tárgyképzés, referenciál szintjén kérdésem az, hogy miről és milyen kontextusban szólnak ezek a szövegek. Mi a szövegek témája és funkciója, melyek a szövegek kulcsszavai,

Tekei Erika (1970) – doktorandus, BBTE, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, tekeierika@gmail.com

¹ 1948–1965 között, miután egyesült a Szociáldemokrata Párttal, a Román Munkáspárt nevet viselte.

kulcsfogalmi? Milyenek kell lennie egy népmese gyűjteménynek, egy szövegfolklor-kiadványnak, és milyenek egy a nagyközönség, elsősorban gyermekek számára készült mesekönyvnek a korszak recenzióinak tükrében? A kijelentésváltozatok szintjén pedig azt vizsgálom, hogy kinek a diskurzusa az adott szöveg, mi a szöveg írójának társadalmi pozíciója az adott szöveg – könyv, szakcikk, tanulmány, kritika, recenzió – közzétételkor.

Források és módszer

Kutatásom forrásai a korszak két meghatározó folyóiratának, a Kolozsváron megjelenő Utunk és a Marosvásárhelyen megjelenő Igaz Szó folyóiratoknak a hasábjain 1948–1956 között megjelent tanulmányok, szakcikkek, kritikák és recenziók, egy adott történelmi korszak hatalmi-ideológiai befolyása alatt született írott dokumentumok.

Az Utunk, a leghosszabb életű romániai magyar irodalmi lap 1946 júniusától 1989 decemberéig jelent meg Kolozsváron, kezdetben kéthetenként, majd 1951 januárjától hetenként. Indulásakor a Romániai Magyar Írószövetség lapja volt, 1948 februárjától a Romániai Írószövetség Magyar Csoportjának lapja, 1954 januárjától a Román Népköztársaság Írószövetségének lapja. Utolsó számát 1989. december 22-én nyomták ki, de a forradalmi események miatt már nem került terjesztésre. Szerkesztősége 1989 végén kimondta megszűnését, és megalakult utódlapja, a Helikon. Az Utunk főszerkesztője az általam vizsgált időszakban, 1952 júliusának közepéig Gaál Gábor volt, 1955 júniusától 1956 decemberéig Sóni Pál, az 1956. december 8-i számtól Földes László. 1952 második felétől 1955 júniusáig főszerkesztőként senki nem volt feltüntetve. Az első szerkesztőbizottság tagjai: Kiss Jenő, Kovács György, Nagy István, Szemlér Ferenc és Méliusz József; főszerkesztő-helyettesek 1948–1956 között: Márki Zoltán, Kallós Miklós és Kiss Jenő.²

Az Igaz Szó szépirodalmi folyóirat 1953 júniusától 1989 decemberéig jelent meg Marosvásárhelyen, az 1989-es romániai rendszerváltás után jogutódja a Látó lett. Az első évben, 1953-ban kéthavonta jelent meg, majd 1954 januárjától havonta. Címlapja szerint kezdetben az RNK Írószövetsége Magyar Autonóm Tartományi Fiókjának folyóirata, 1957-től „Szépirodalmi Folyóirat”, 1962 márciusától „Szépirodalmi Folyóirat. A Román Népköztársaság Írószövetségének Havi Folyóirata”, 1965 augusztusától „Szépirodalmi Folyóirat. Románia Szocialista Köztársaság Írószövetségének havi folyóirata” és végül 1969 januárjától az RSZK Írószövetségének Havi Folyóirata. A lap főszerkesztője Hajdu Győző, főszerkesztő-helyettesek: Gagyí László, Gálfalvi Zsolt, Papp Ferenc, Márki Zoltán, Sütő András és Jánosházy György. Szerkesztői voltak: Deák Tamás, Élteszló József, Erőss Attila, Izsák József, Kiss Jenő, Majtényi Erik, Nagy Pál, Oláh Tibor, Szemlér Ferenc, Szilágyi Domokos, Gálfalvi György, Marosi Péter, Panek Zoltán, Farkas Árpád.³

Kutatásom során első lépésként átnéztem az egyes lapszámokat, a két folyóiratban közzétett szövegek közül kiválasztottam az adott kutatási cél szempontjából relevánsakat, majd a vizsgálni kívánt szöveganyagot rögzítettem. E szövegek témája a népmese, a népmesekutatás,

² *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. V. (S–Zs).* Szócikke alapján. Buk.–Kvár 2010.

³ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. II. (G–Ke).* Szócikke alapján. Buk. 1991. 208–210.

meseátdolgozás, népmese és műköltészeti mese kölcsönhatása, új típusú műmese alkotása és mindezek kapcsán egy újra meg újra kirobbanó vita, melyet két részre osztva – a megjelent írások között eltelt időszak függvényében – *első* és *második mese-vitának* neveztem el.

A szövegek elemzéséhez interpretatív megközelítésmódot, a kritikai diskurzuselemző módszert választottam, melynek során az volt a kiindulópontom, hogy a szöveg egyrészt leképeződése annak a társadalomnak, amelyben létrejött, másrészt a szöveg maga is aktívan formálja a társadalom működési mechanizmusait, a társadalmi gyakorlatot. Michel Foucault szerint a társadalmi valóság diskurzusok által konstruált valóság, a nyelv által hordozott jelentésekből épül fel, a diskurzus a kognitív tartalomként felfogott tudás termelésének és ellenőrzésének eszköze, normaképző társadalmi gyakorlat, melynek létmódja az intézményekben hálózatszerűen szétterjedő hatalom.⁴ A kritikai diskurzuselemzés a hangsúlyt az ember által előidézett, kényszerhelyzeteknek tekinthető társadalmi valóságokra helyezi, melyek bizonyos tekintetben főlegesen hátráltatják vagy akadályozzák az emberi fejlődést és a jólétet, sőt adott esetben hozzájárulnak a szenvedés fokozásához; továbbá hangsúlyt fektet arra, hogy a történelem során miért és hogyan alakultak ki, jöttek létre ezek a társadalmi realitások. Norman Fairclough szerint a világot csak akkor tehetjük jobbá, ha meg tudjuk magyarázni, hogyan vált olyanná amilyen. Ezért a diskurzuselemzés elsődleges célja, hogy beazonosítsa, megnevezze az előforduló diskurzusokat, hogy megragadja a nézőpontbeli különbségeket eredményező, létrehozó nyelvi eszközöket, pontosabban, hogy megragadja az elrendeződésüket szervező látásmód logikáját. Az elemzésben a nyelvi eszközök vizsgálata során az érvelés retorikájának egyes aspektusaira koncentrálok. A társadalmi mezőket, intézményeket, szervezeteket megkonstruáló társadalmi gyakorlatok szemiotikai hálózata a *diskurzusok rendszere*; az események társadalmi dimenzióját pedig a *szövegek* alkotják. A diskurzusok rendszere különböző műfajok és stílusok sajátos konfigurációja, és bizonyos társadalmi mezőben vagy intézményben kialakult diskurzusok más diskurzusokban rekontextualizálódhatnak.⁵

A meseviták szereplői

Az alábbiakban röviden bemutatom a *meseviták* szereplőit, és a vitacikkek ismertetésénél kitérek majd arra is, hogy mi volt a társadalmi, intézményi pozíciójuk a konkrét szöveg megírásakor, közzétételükor.

Faragó József (1922–2004) néprajzkutató. 1943 és 1947 között a kolozsvári egyetem Néprajzi Tanszékén dolgozott, majd 1948-tól alapító tagja lett a Román Akadémia Folklór Intézete kolozsvári osztályának. 1950-től kutató, majd főkutató az akadémia kolozsvári folklórintézetében, ahol 1985-ös nyugdíjba vonulásáig dolgozott.⁶

Horváth István (1909–1977) költő, író. A család anyagi nehézségei miatt csupán elemi iskolai tanulmányokat folytatott szülőfalujában, Magyarózdton, ezután autodidakta módon képezte

⁴ Michel Foucault: *A diskurzus rendje*. Holmi VII(1991). 868–889.

⁵ Norman Fairclough: *Critical Discourse Analysis. = The Routledge Handbook of Discourse Analysis*. James Paul Gee–Michael Handford ed. London and New York 2014. 9–20.

⁶ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. I. (A–F)* szócikke alapján. Buk. 1981. 349–350. és Albert Ernő: *Faragó József (1922–2004) = A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások*. Szerk. György V. Imola–Keszeg Vilmos–Tekei Erika. Kvár 2012. (Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.) 367–399.

magát. 1926-tól 1940-ig szülőfalujában gazdálkodott, közben napszámos és gyári munkás is volt. 1940 ősztől kisegítő szolga Kolozsváron az Egyetemi Könyvtárban, 1942-től pedig egyetemi altiszt a Filozófiai Intézetben. 1945 ősztől a Falvak Népe szerkesztője, ahol előbb az irodalmi, majd a politikai rovatot vezette 1949 derekáig. 1956-tól 1959-ig az Utunk versrovatának vezetője volt. Látásának rohamos gyengülése, betegsége miatt 1962-ben nyugdíjazták. Betegsége miatt tulajdonképpen már az 1950-es évektől elsősorban irodalmi tevékenységet fejtett ki.⁷

Nagy Olga (1921–2006) néprajzkutató, regényíró, gyermekkönyvek szerzője. Egy évet tanult a kolozsvári Református Teológián, majd tanítóképző tanfolyamot végzett (1944). 1940-től 1944-ig Kisiklódon volt tanító, 1945-től 1951-ig Széken helyettes tanár, és közben a Bolyai Tudományegyetemen elvégezte a magyar nyelv és irodalom, valamint a néprajz szakot (1948). A kolozsvári egyetemen formálódott etnológusok második generációjához tartozott. Az Utunk (1952–53), a Dolgozó Nő (1953–1958) belső munkatársa, a Román Tudományos Akadémia, majd 1958–1973 között, nyugdíjazásáig a kolozsvári folklórintézet kutatója, főkutatója. 1978-ban doktori címet szerzett a kolozsvári tudományegyetemen.⁸

Szemlér Ferenc (1906–1978) költő, író, műfordító, kritikus, a marosvécsi Helikon írói közé tartozott. 1923-tól a bukaresti egyetem jogi karán tanult. 1930-tól 1948-ig ügyvéd és újságíró volt Brassóban. A romániai magyar irodalomban vezető szerepet töltött be: 1947-től Bukarestben az Állami Kiadó magyar szerkesztőségének vezetője, később az írószövetség titkára, az Utunk és a Művelődés szerkesztőbizottsági tagja, az Igaz Szó szerkesztője volt.⁹

Székely Erzsébet (1922–2001) irodalomtörténész, tankönyvíró, műfordító. 1950-től a Bolyai Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti tanszékén tanársegéd, majd lektor volt. Az egyetemen és a tanárképző főiskolán régi magyar irodalmat, módszertant, gyermekirodalmat és irodalomtörténetet tanított. Tankönyveket írt és szerkesztett, a gyermek- és az ifjúsági irodalom kérdéseiről több cikke és tanulmánya is megjelent különböző romániai magyar folyóiratokban.¹⁰

Asztalos István (1909–1960) író, szerkesztő, Regényeket, elbeszéléseket, színműveket, ifjúsági könyveket írt. A Képes Újság, a Falvak Népe, majd az Utunk szerkesztője volt, 1956-tól a Napsugár című gyermeklap főszerkesztője.¹¹

Szöcs István (1928–) író, kritikus. 1951–1958 között az Ifjúsági Könyvkiadó munkatársa, előbb a bukaresti, majd 1954-től a kiadó kolozsvári szerkesztőségében. 1958-tól 1968-ig az Utunk szerkesztője, 1968-tól 1988-ig az Előre szerkesztője volt, 1989-től a Helikon állandó belső munkatársa.¹²

⁷ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. II. (G–Ke).* szócikke alapján. Buk. 1991. 175–177.

⁸ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. IV. (N–R).* szócikke alapján. Buk.–Kvár 2002. 48–50. és Keszeg Vilmos: *Nagy Olga pályájának szakaszai = Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt.* Szerk. Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos–Pozsony Ferenc. Kvár 2010. (Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve, 18.) 371–395.

⁹ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. V. (S–Zs).* szócikke alapján. Buk.–Kvár 2010.

¹⁰ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. V. (S–Zs).* szócikke alapján. Buk.–Kvár 2010.

¹¹ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. I. (A–F).* szócikke alapján. Buk. 1981. 65–67.

¹² *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. V. (S–Zs).* szócikke alapján. Buk.–Kvár 2010.

Kacsó Sándor (1901–1984) író, szerkesztő. 1922-től a kolozsvári Előre ifjúsági folyóirat, majd a Keleti Újság (1923–25) és az Újság (1925–27) munkatársa, a helikoni munkaközösség tagja volt. 1927-től belső munkatársa, majd 1938-tól 1940-ig főszerkesztője a Brassói Lapoknak, 1945–46-ban a Falvak Népe, 1947-től 1952-ig a Romániai Magyar Szó főszerkesztője volt. 1952-től 1968-ig az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó kolozsvári szerkesztőségének munkatársa, illetve az Irodalmi Könyvkiadó magyar fiókjának vezetője volt.¹³

Sőni Pál (1917–1981) író, kritikus, irodalomtörténész. 1947-től 1953-ig a Romániai Magyar Szó belső munkatársa, 1954-től 1957-ig az Utunk főszerkesztője, az Irodalmi Könyvkiadó kolozsvári szerkesztője volt, majd 1957-től a Bolyai Tudományegyetemen a romániai magyar irodalom előadótanára.¹⁴

A vitacikkek ismertetése

Az első mesevita

Faragó József *Talpraesett szegényemberek* című mesegyűjteményének bevezető tanulmányában a korabeli paraszti társadalom és annak népmesei tükörképe közötti összefüggéseket elemezte, a mesekincs tartalmi, műfaji átalakulásáról, a mesemondási szokások változásáról tudósított. Az Utunk 1948. november 20-i számában megjelent cikkében¹⁵ röviden összefoglalta a tanulmány gondolatmenetét. Számba vette, hogy a második világháború utáni időszakban miről és kik mondtak mesét. Egyfajta fejlődési folyamat részének tekintette, hogy a varázsmesék helyét egyre inkább átveszik a tréfas mesék, mind kevesebb a mesékben a csodás elem, a varázsszerek szerepe, a csodálatos kalandok valószerű történetekké egyszerűsödnek, melyek a 20. század közepén élő ember mindennapi életének kérdéseit tükrözik. A mitikus lények (tündérek, boszorkányok, óriások, sárkányok stb.) és emberfeletti erővel rendelkező mesehősök helyét átveszik a „talpraesett szegényemberek”. A mesemondók általában a szegényparasztok, a nincstelnek képviselői, kivéve „...azokon a kevésbé kapitalizálódott tájakon (pl. Székelyföld, Kalotaszeg), ahol a mesemondás a nagygazda tekintélyével még mindig összeegyeztethető, ott e nagygazdák az általános fejlődéssel ellentétben a varázsmesék pusztuló, múltbamerülő világának ápolgatói, életbentartói”.¹⁶ A tréfas mesék – a marxista ideológiának megfelelően – a szegényparasztság társadalmi szándékait, az osztályharcot tükrözik. Hősei az elnyomott, kizsákmányolt osztály (jobbágyok, zsellérek, cselédek), ellenfeleik pedig az uralkodó osztály képviselői (nemesek, földesurak, papok).

A Román Akadémia Folklór Intézete kolozsvári osztályának kutatója ekkor a tanulmány szerzője, mely szöveg egyfajta programnak tekinthető, a kötete pedig modellként szolgál(hat) tudományos igénnyel összeállított és a nagyközönség számára publikált népmesegyűjtemények összeállításához.

¹³ Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. II. (G–Ke). Szócikke alapján. Buk. 1991. 359–361.

¹⁴ Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. V. (S–Zs). Szócikke alapján. Buk.–Kvár 2010.

¹⁵ Faragó József: *Talpraesett szegényemberek*. Utunk III(1948). 22.(62.) szám (november 20.) 8.

¹⁶ Uo.

A tanulmányt a kötetben¹⁷ 25 tréfás népmese követi, melyeket a szerző-szerkesztő saját helyszíni gyűjtéseinek anyagából és korábban már megjelent népköltészeti kiadványokból válogatott össze – „Székelyföldről Baranyáig, a magyar nyelvterület különböző tájairól”. A válogatás forrásául szolgáló népmese-gyűjteményekben valószínűleg a varázsmesék voltak túlsúlyban¹⁸.

A következő évben, az Utunk 1949. június 25-i számában jelent meg Faragó József kritikája¹⁹ Horváth Istvánnak ugyanabban az évben publikált, *Jegenye*²⁰ című mesekönyvéről. Tulajdonképpen ezzel az írással vette kezdetét az első *mesevita*, néprajzkutatók és irodalmárok véleményének ütköztetése népmese, népmeseátdolgozás és műköltészeti mese műfaji sajátosságairól, ideológiai, tudományos és művészi szempontokról, valamint szövegalkotási kérdésekről.

Népmese és népmeseátdolgozás című írásában a néprajzkutató Faragó József kiemelte az írói eszközökkel és igénnyel átdolgozott magyarórdi népmese publikálásának irodalmi-pedagógiai fontosságát, úttörő kísérlet jellegét, de szükségesnek tartotta kritikai észrevételeinek közzétételét is, az új mese ideológiai és szerkezeti sajátosságainak tudományos szempontú elemzését.

Faragó József véleménye szerint a népmesék átdolgozásának célja a mesék szerkezetének, stílusának, mondanivalójának továbbfejlesztése, a bennük csak rejtetten lappangó gondolatok, vágyak kibontása és kiélezése, vagyis az osztályharc tudatosítása az ideológiailag felkészült, politikailag képzett író által. Mindehhez a műalkotás törvényeinek, a műfaji sajátosságoknak az ismerete is szükséges. Horváth István helyesen ismerte fel az író feladatát, de hibát követett el azzal, hogy az osztályharcot, a tréfás mesék központi magját a varázsmesék világába vetítette. A szereplők megalkotása során sem járt el meseátdolgozása mondanivalójának megfelelően: a király nem ellenszenves kizsákmányoló, ellenfélnek gyenge, jelentéktelen; Nagybácsi ostoba, embergyűlölő óriás, nem megfelelő jelképe a szegény nép erejének, osztályharcos törekvéseinek. Faragó József bírálata ideológiai szempontból nagyon szigorú: Horváth István az osztályharcos mondanivalót nem fejlesztette magas művészetté, és ez az osztályharc nem elég nyílt, csupán allegorizált.

1949 szeptemberében jelent meg az Utunkban Nagy Olga recenziója, kritikája *Meseirodalmunk és íróink feladata*²¹ címmel. A szerző ekkor Széken volt helyettes tanár, és előző évben, 1948-ban végezte el a Bolyai Tudományegyetemen a néprajzszakot. Öt mesekönyvről ír – melyek kiadásának közös célja a szovjet modell szerinti új közösségi ember kialakítása –: M. Bulatov: *A vadhattytű*. Orosz népmesék²²; Horváth István és Sipos Bella: *Az okos macska*. Magyar népmesék²³; *Füllentő Gerguc és más mesék*²⁴; Tolsztoj Leo: *Gyermekmesék*²⁵; *Tüskés Dönci kalandjai*. Bolgár állatmesék.²⁶

¹⁷ Faragó József mesegyűjteménye kéziratban maradt. Bár az Utunkban közölt tanulmány szerint minél hamarabb el szeretne volna juttatni az olvasókhöz, sem 1948-ban, sem a későbbiekben nem jelen(het) meg.

¹⁸ „A bevezető tanulmány anyagának egy részét az elmúlt években helyszíni gyűjtések során fálun szedtem össze, a többi néprajzi munkákból. A kötet bevezetésének és meséinek összeállításában közben mintegy 100 kötetet, tanulmányt, cikket olvastam el; használható adatot, mesét negyedrészükből is alig találtam.” Uo.

¹⁹ Faragó József: *Népmese és népmeseátdolgozás*. Horváth István: *Jegenye*. Allami Könyvkiadó. Utunk IV(1949). 3.(67.) szám (június 25.) 14.

²⁰ Horváth István: *Jegenye. Ózdi népmese*. Buk. 1948.

²¹ Nagy Olga: *Meseirodalmunk és íróink feladata*. Utunk IV(1949). 18.(82.) szám (szeptember 3.) 15.

²² M. Bulatov: *A vadhattytű*. Orosz népmesék. Ford. Horváth István. Oradea 1948.

²³ Horváth István–Sipos Bella: *Az okos macska*. Malozsavölgyi és csángóvidéki népmesék. Buk. 1948.

²⁴ *Füllentő Gerguc és más mesék*. Romániai mesemondók meséiből. Buk. 1948.

²⁵ Leo Tolsztoj: *Gyermekmesék*. Buk. 1948.

²⁶ Vlad Mușătescu: *Tüskés Dönci kalandjai*. Bolgár eredetiből átdolgozta és magyarra fordította Marton Lili. Buc. 1949.

Mind az öt kötet a bukaresti Állami Könyvkiadó koncepcióját követte: a meseírók, szerkesztők feladata *új meséket*, az *új időknek* megfelelő történeteket adni a gyermekek kezébe,²⁷ a csodák világa helyett a valóság megismerését és a fejlődést, a haladást kell szolgálniuk. Nagy Olga hiányolta, hogy ezekben a gyerekeknek szóló kiadványokban kevés a valódi népmese. Pozitívumként, követésre méltó példaként említette, hogy a Bulatov-féle orosz népmese-gyűjteményben a népmesék úgy szerepelnek, ahogyan a gyűjtő azokat lejegyezte, hogy a jobbágy faluközösség valóságát tükrözik, a szovjet mese-gyűjtők nem változtatták meg a népmeséket (például a cár legkisebb fia is rokonszenves mesehős lehet, az árva leány pedig sok szenvedés és megpróbáltatás után a cárevics boldog felesége). „A népmese ugyanis – írja Nagy Olga – elmentésben a polgári irodalommal, a l’art pour l’art elve alapján, a valóságtól elforduló műveitől, a valóságot, mégpedig a jobbágy faluközösség valóságát tükrözi.”²⁸

Az okos macska című magyar mese-gyűjtemény Horváth István és Sipos Bella négy-négy meséjét tartalmazza. A címadó mese Horváth István meseátdolgozása, és Nagy Olga azt kifogásolta, hogy a szerző úgy igyekezett osztályharcos tartalmat adni meséinek, hogy közben az eredeti népmese elveszítette a műfaji sajátosságait.²⁹ Nagy Olga véleménye szerint a jobbágyvilág népmeséinek ilyen átalakítása, megváltoztatása káros és veszélyes, elvész így az eredeti környezetben létrejött mondanivaló és tanulság. Felteszi viszont azt a kérdést, hogy a gyermekek hogyan találkozhatnak a régi népmesével, mennyiben használhatóak fel a népmesei elemek a szocialista realizmus írója által megírt vagy átdolgozott mesében. Úgy véli, hogy örök érvényű, minden korban értéknek minősül a közösséget képviselő hős kiállása az igaz ügy mellett, kitartása, hite, harca a gonoszság ellen; az új mesékben, meseátdolgozásokban is követendő minta lehet a népmesék realista ábrázolásmódja, képekben gazdag nyelvezete. Nagy Olga, ahogyan két hónappal korábban a *Jegenye* című ózdi népmeseátdolgozásról írott kritikájában Faragó József is, elismeri Horváth István úttörő próbálkozását, és úgy véli, hogy a népmese pontos, szöveghű lejegyzése és közlése mellett szükség van erre a fajta új meseirodalomra is, de az írónak alaposan tanulmányoznia kell a magyar népmeséket, és a szovjet mesefeldolgozások példáját kellene követnie.

Az Utunk 1949. október 1-jén közölte Szemlér Ferenc *Vigyük át a bírálat gyakorlatába elvi követeléseinket!* című cikkét.³⁰ Az író, költő, kritikus Szemlér Ferenc ekkor az Állami Könyvkiadó magyar szerkesztőségének vezetője, az Utunk szerkesztőbizottsági tagja volt. Cikkében a „pártos és elvszerű műbírálat” szükségességét hangsúlyozta, az Utunknak jelentős szerepet szánva ebben, és számba vette a folyóirat műbíróinak tevékenységét, többek között Nagy Olgának a Horváth István népmese-átdolgozásait bíráló kritikáját. Véleménye szerint a néprajzkutató Nagy Olga helytelenül állította szembe a népmesét a műköltészeti mesével, a népmesét tartva realistának, a valóságot hűen ábrázolóknak, a műköltészeti mesét pedig a l’art pour l’art elve alapján megírt, a valóságtól elforduló, dekadens polgári irodalomhoz tartozó alkotásnak. Narodnyicizmussal, álruhában jelentkező veszedelmes tévtanok

²⁷ A mese például a traktorról szóljon, és ne a királyról.

²⁸ Nagy Olga: uo.

²⁹ Példaként említi Nagy Olga, hogy *Az okos macska* szegénylegénye passzív mesehős, aki nem harcol, nem áll ki próbákat, a mese végén viszont tüntet a szegénységével, váratlanul és indokolatlanul válik öntudatosná; *A sárkány és a szegényember* című mesében pedig a sárkány egyszerű házban lakik, együtt dolgozik a szegényemberrel, holott a népmesékben a sárkány mindig a zsarnokság, a hatalom, az erőszak képviselője, aki fényes palotában él.

³⁰ Szemlér Ferenc: *Vigyük át a bírálat gyakorlatába elvi követeléseinket!* Utunk IV(1949). 20.(84.) szám (október 1.) 11.

terjesztésével vádolta a kritika szerzőjét, és szemére vetette, hogy érveit ráadásul a szovjet meseirodalommal példálózva próbálta alátámasztani. Szemlér Ferenc azzal sem értett egyet, hogy a népmesét minden esetben szöveghű lejegyzés alapján lehet/kell közzétenni, hiszen a gyermekek számára készült mesekönyv nem tudományos folklórkiadvány. Nehezményezte, hogy a hiányos marxista ismeretekkel rendelkező Nagy Olga megbírálta Horváth Istvánt, amiért a népmeséket nem eredeti mivoltukban közölte, hanem osztályharcos tartalmat kívánt nekik adni.

Nagy Olga az Utunk 1949. december 3-i számában válaszolt Szemlér Ferenc akkoriban igen súlyosnak minősíthető vádjaira. *Gyermekirodalom – meseirodalom*³¹ című írásának alcíme: *Hozzászólás Szemlér Ferenc: „Vigyük át a bírálat szolgálatába elvi követeléseinket” című cikkéhez*. Válaszát önkritikával kezdi, elismeri, hogy a megbírált cikkében nem elemezte ki az ismertetett mesekönyvek pozitív értékeit, nem hangsúlyozta eléggé, hogy ezek a kiadványok mennyire bátor és jelentős kezdeményezések, melyek tradíció nélkül próbálták kialakítani az új gyermekmesét. Ezután azokat az érveket sorakoztatta fel, melyek segítségével védeni próbálta saját álláspontját: a népmesét mint társadalmi mondanivalójú műfajt nem a műköltészeti mesével állította szembe, hanem a polgári irodalommal általában; a népmesét nem nevezte magasabbrendűnek, kritikájában elismerte az új, tudatos, a szocializmus építését és az ezért vívott harcot ábrázoló meseirodalom szükségességét; továbbra is fenntartotta, hogy népmese-gyűjteményről és nem népmesefeldolgozásról lévén szó, szöveghű közzétételre lett volna szükség; *Az okos macska* című mese nem az osztályharcról szól, ezért azt javasolta, hogy olyan meséket kellene gyűjteni, melyekből „az osztályharc nyíltan és szabadon árad”. A Sipos Bella által gyűjtött meséket sem találta ebből a szempontból Nagy Olga a legmegfelelőbbeknek, mert inkább anekdotaszerű történeteknek tekinthetők, és nem az osztályharc kifejeződéseinek. Szükségesnek tartotta a fogalmi tisztázást is, a meseirodalom és a gyermekirodalom fogalmának megkülönböztetését: a mese önálló irodalmi műfaj, melynek megvannak a maga műfaji sajátosságai, és a meseszövegek legnagyobb része eredetileg nem gyermekeknek szült; a gyermekirodalom tulajdonképpen szabadon használhatja fel a népmesét, akár a tartalmában és formájában is új szocialista kultúra megteremtésének érdekében is, de nem ölthet álruhát, nem nevezheti magát népmesének.

A *mesevita* 1949 utolsó hónapjában ezzel véget ért, de hat esztendővel később újramezdődött, 1955–56-ban újra felmerültek a fennebb ismertetett kérdések, és újra megjelentek az Utunk és az Igaz Szó hasábjain a témával kapcsolatos cikkek és kritikák.

Népmeséről, népmese-gyűjtésről és -könyvekről az első és a második mese-vita közötti időszakban

Közben, az Utunk 1951. augusztus 17-i számában jelent meg Nagy Olga felhívása, *Indítsunk széleskörű gyűjtőmunkát népművészeti kincseink feltárására*³² címmel. Ebben az írásában arra hívja fel a figyelmet, hogy a Folklór Intézet Kolozsvári Gyűjtőközpontja csupán a népzene és a népi táncok gyűjtésével foglalkozik, holott ugyanolyan sürgős feladat lenne a közmondások, találós kérdések, rigmusok, csujogatások, mesék, anekdoták, hímzések, képzőművészeti

³¹ Nagy Olga: *Gyermekirodalom – meseirodalom*. Utunk IV(1949). 24.(88.) szám (december 3.) 13–14.

³² Nagy Olga: *Szocialista kultúránk és a néprajzi gyűjtés*. Utunk V(1950). 4.(94.) szám (február 25.) 4.

alkotások, a „babonás hiedelmek”, a népszokások, a tárgyak és öltözetdarabok összegyűjtése is, csakúgy, mint a szocialista néprajztudomány célkitűzéseinek körvonalazása. A múlttól, a *burzsoá néprajz* nacionalizmusától, sovinizmusától és narodnyicizmusától el kell határolódn. A szocialista néprajztudomány feladata fényt deríteni a gazdaságilag és szellemileg elmaradott nép tudománytalan, misztikus világnézete kialakulásának okaira, és az összegyűjtött néprajzi anyaggal a népnevelők, pedagógiai intézetek, könyvkiadók, művészeti intézetek, írók és költők felvilágosító munkáját segíteni. Egyes műfajok – mondák, balladák, népmesék – összegyűjtését a néprajztudomány kiemelten sürgős feladatának tartotta. Véleménye szerint a tündérmesék, varázsmesék hamarosan eltűnnek, mert a tartalmi hitelük elveszett, a mesélők a csodákban való hit helyett mondanivalójukat, osztálygyűlöletüket mind realisabb eszközökkel, tréfás mesékben fejezik ki. Horváth Istvánhoz hasonlóan, aki a *Jegenye* című művében tett erre kísérletet, az íróknak és a költőknek a továbbiakban is próbálkozniuk kell népmesék feldolgozásával.

Az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó gondozásában 1953-ban jelent meg Nagy Olga mezőségi népmese-gyűjteménye, *Előbb a tánc, azután a lakoma* címmel. Az Utunk 1954. január 29-i számában Szilágyi András Nagy Olgával készített interjúja³³ olvasható. A néprajzkutató, mesegyűjtő ekkor (1953–1958 között) a Dolgozó Nő belső munkatársa, szerkesztője, riportere volt. Az Utunkban közölt interjú Nagy Olga önkritikájával kezdődik, elhatárolódik a múlttól, a felszabadulás előtti időszaktól, amikor politikai tudása, ideológiai képzettsége nem volt megfelelő, de ezeket a hiányosságokat azóta saját bevallása szerint tanfolyamokon való részvétellel, újságok, brosrák, szovjet szépirodalmi és folklórkiadványok, valamint a magyar népi írók műveinek olvasásával pótolta. Az interjúban elmondja, hogy bár a mezőségi mesemondókkal (Molnár János, Györi Klára) még a második világháború kitörése előtt találkozott, kisiklói és széki népmese-gyűjteményét a történelmi események miatt csak 1948-ban vihette el az Állami Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségéhez. A kiadó ekkor ideológiai, világnézeti kifogásokra hivatkozva nem vállalta a mesék közzétételét, nem kívánta terjeszteni a tündérek, manók és ördögök „misztikus babonavilágát”, a mesék átírására buzdították a gyűjtőt. Nagy Olga nem értett egyet a népmesék szövegének átírásával, a népmesék szellemétől idegen tartalmi korrigálással. Mesegyűjteményére viszont felfigyeltek az akkoriban megalakuló Folklór Társaságnál, fölverték rendes tagnak, és fölkérték Katona község népmeseanyagának összegyűjtésére. Az 1953-ban megjelent népmese-gyűjtemény válogatás a korábbi kisiklói, széki és katonai gyűjtéseinek anyagából.

Nagy Olga mezőségi gyűjteményéről Metz István³⁴ írt recenziót az Igaz Szó 1954. március–áprilisi számában.³⁵ A recenzius véleménye szerint a népmese nem képzelhető el szociális tartalom nélkül, tematikájának alapja az osztályharc, az elnyomottak küzdelme kizsákmányolók ellen. Bár a kötet legtöbb meséje varázsmese, a csodás elemekkel átszótt meseanyag mégis

³³ Szilágyi András: *A mesegyűjtő. Az Előbb a tánc, azután a lakoma c. kötet margójára*. Utunk IX(1954). 5.(274.) szám. (január 29) 2.

³⁴ Metz István (1894–1983) orvos, orvostörténész, színműíró, novellista. Marosvásárhelyen a Szanatórium belgyógyász orvosa (1928–34), a Betegsegélyző főorvosa (1940–47), poliklinikai vezető főorvos (1948–49), az OGYI orvostörténeti tanszékének alapítója és egyetemi előadó tanára (1949–52), majd a Diákpoliklinika vezető főorvosa nyugalomba vonulásáig (1954–69). Egy ideig az Állami Székely Színház irodalmi titkára is volt (1952–54). *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. III.* (Kh–M). szócikke alapján. Buk. 1994. 413–414.

³⁵ Metz István: *Előbb a tánc, azután a lakoma (Mezőségi népmesék. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1953)*. Igaz Szó II(1954). március–április. 125–127.

a sok megpróbáltatást átélt nép küzdelmeit, társadalmi valóságát tükrözi. A mese mint műfaj a társadalom fejlődésével párhuzamosan fejlődik, ahogyan azt Faragó József a kötethez írt előszavában hangsúlyozta, a varázsmesék helyét átveszik a tréfás mesék, a jobbágy csodaváró hitét a felszabadult, öntudatos paraszt bátor, furfangos észjárása, majd a szocializmus kollektív szelleme hatja át.

Székely Erzsébet recenziója a Faragó József által szerkesztett *Farkas-barkas*³⁶ című, kisgyermekeknek szóló, nagyrészt állatmeséket tartalmazó népmese gyűjteményéről az 1954. február 12-i Utunkban számba veszi a felszabadulás után eltelt több mint kilenc év alatt megjelent mesekiadványokat, és arra a következtetésre jut, hogy a proletkultus ideológia, a kultúrforradalom elvetendőnek ítélte a csodás elemeket tartalmazó tündérmeséket, így ez idő alatt alig 2-3 népmese kötet láthatott napvilágot. A szovjet népköltési gyűjtemények példája megváltoztatta ezeket a hibás nézeteket, és a nép szabadságvágyát, az igazság győzelmébe vetett hitet kifejező meséket 1953–54-ben már a gyermekek erkölcsi és esztétikai nevelésének leghatásosabb eszközei közé sorolták.

Az ugyancsak Faragó József által szerkesztett, 1954-ban megjelent népmese gyűjteményről, *A csillagszemű juhászról*³⁷ Kormos Gyula írt recenziót az Utunk 1954. november 10-i számában. A nagyobb gyerekeknek és felnőtt olvasóknak szánt gyűjtemény összesen 24 mesét, varázsmesét és tündérmesét tartalmaz, és a recenzens véleménye szerint valamennyi szöveg a szegény nép vágyainak kifejezése, tiltakozása az elnyomókkal szemben, valamint a restség, a butaság, az önhietség és az igazságtalanság ellen, s így az elnyomottak és kifosztottak erkölcs-tanát juttatja kifejezésre.

Az Igaz Szó 1954. decemberi száma Székely Erzsébet recenzióját tette közzé Faragó József e mesegyűjteményéről. Az írás pozitívként emeli ki, hogy a tündérmesék s a többé-kevésbé osztályharcos tartalmú mesék mellett reális társadalmi képet nyújtó tréfás mesék is szép számmal kaptak a kötetben. A feudalizmus korában keletkezett mesékben a népi mesehős ellenfele a király, a nemesek, később a nagygazda, a „zsiros paraszt”, a kapzsi mesterember és a kereskedő. A recenzens hiányolja a jegyzetapparátust a könyv végéről, a forrásként szolgáló népmese gyűjtemények feltüntetését.

Érdekes adalékként a mesevitákhoz megemlíteném, hogy a szovjet írók 1954-ben megtartott második össz-szövetségi kongresszusa után az Utunk szerkesztősége körkérdéssel fordult a romániai magyar írókhoz. Három kérdésre kellett válaszolniuk: 1. Miben erősítette meg az alkotás kérdéseiről vallott véleményét a szovjet írók II. össz-szövetségi kongresszusa? 2. Melyek azok a kérdések, ahol úgy érzi, hogy esetleg módosítania kell korábbi álláspontját? 3. Milyen írói tervei vannak az új esztendőre, és hogyan segítik újabb műveinek megalkotásában a kongresszus tanulságai?

Kutatott témám szempontjából Nagy Olgának az Utunk 1955. január 14-i számában³⁸ közölt válaszait tartom relevánsnak – ő ugyanis a meseirodalommal kapcsolatosan várt útmutatást, elvi tisztázást. A szovjet írók második kongresszusán Borisz Polevoj szovjet-orosz író a gyermek- és ifjúsági irodalomról tartott beszámolójában kitért a meseirodalomra is, és az új, szovjet mese megalkotásának szükségességét hangsúlyozta, egyik járható útnak a folklór és az

³⁶ *Farkas-barkas. Magyar népmesék.* Összeállította Faragó József. Gy. Szabó Béla és F. Ferenczy Júlia rajzaival. Buk. 1953.

³⁷ *A csillagszemű juhász. Magyar népmesék.* Összeállította Faragó József. Andrásy Zoltán rajzaival. Buk. 1954.

³⁸ *Válaszok az Utunk körkérdésére: Nagy Olga.* Utunk X(1955). 2.(324.) szám. (január 14.) 1.

irodalom összekapcsolását tartva. Nagy Olga véleménye szerint a legfontosabb feladat „a ma igazságát” a régi népmese világába ültetni, a klasszikus népmesekincsből kiindulva, azok szimbolikáját, csodás képeit és figuráit felhasználva kifejezni a „mai világ” küzdelmét és harcát. Új mesehőst kell teremteni, „kommunista hőst, kommunista erényekkel”, aki abban különbözik a népmese hősétől, hogy már nem egyedül küzd és nem azáltal, hogy „kitör osztályából”, hanem a néppel együtt harcol a jóért és az igazságért. Nagy Olga készül mesekönyvében ezt szeretné „nyújtani a kicsiknek és serdülőknek”.³⁹

A második mesevita

Bár a második *mesevita* is Horváth István egyik mesekönyve – a *Zölderdő Fia* – kapcsán robbant ki, a kezdetének mégsem ezt tekintem, hanem Székely Erzsébet kritikáját Nagy Olgának *A vidámság madara* című mesekönyvéről. Az új típusú műmesegyűjteményként számon tartott kötet 1954-ben jelent meg az Ifjúsági Könyvkiadó gondozásában, és Székely Erzsébet az Utunk 1955. augusztus 26-i számában tett közzé róla kritikát.⁴⁰ Borisz Polevojnak a szovjet írók második kongresszusán tett megállapításait tartotta mérvadónak Székely Erzsébet is, javaslatát, mely szerint az új típusú mesealkotás egyik járható útja a folklór és az irodalom összekapcsolása, a hagyományos népmesemotívumok alkotó módon való felhasználása és továbbfejlesztése. Pozitívumnak tartotta, hogy Nagy Olga a népmese műfaji követelményeinek megfelelően, a forma és a tartalom összhangját, egyensúlyát betartva, népmesei atmoszférát teremtve, csodás elemeket is felhasználva ábrázolta az új, nevelő értékű eszmei mondanivalót: az igazságtalanul leigázott, elnyomott, de kiváló tulajdonságokkal rendelkező népi hősök küzdelmeit, öntudatosá válásuk folyamatát, a közösség erejét és végül egyesített erőfeszítései árán elért győzelmét, felszabadulását. A négy rövidebb mesét és tizenegy fejezetből álló meseciklust tartalmazó kötet egyes meséit illetően viszont nem mindegyik szöveget tartotta egyértelműen tökéletesnek. *A furfangos citera* című mese Székely Erzsébet véleménye szerint nem nyújt többet a népmesei változatánál, *A vidámság madara* című meseciklus hősei pedig egysíkúak, egy-egy jelképes alaptulajdonság megtestesítői (pl. Világerőse, Mindentudó stb.), nem elég reálisak; a mesemotívumok zsúfoltsága miatt a szerkezet nem elég világos, áttekinthető; a cselekmény csúcspontja nincs a megfelelő helyen, a konfliktus (a gonosz Százkarú legyőzése) már a meseciklus közepén megoldódik. A felsorolt szerkezeti hibák ellenére alapvetően pozitív kritika szerzője Nagy Olga mesekönyvét hazai gyermekirodalmunk „értékes nyereségé”-nek, úttörő munkának, sokat ígérő kezdetnek tartotta, mely az új típusú műmese elméleti kérdéseinek a tisztázásához is hozzájárult.

Öt hónappal később, az Utunk 1956. január 6-i számában jelent meg Faragó József rövidebb tanulmányának is tekinthető cikke – *Benedek Elek, a mesemondó*⁴¹ –, mely tulajdonképpen Benedek Elek mesegyűjteményeinek, meseátdolgozásainak rehabilitálása. A második világháború utáni proletkultus időszakban, egy évtizeden át ugyanis Benedek Eleknek egyetlen

³⁹ Uo.

⁴⁰ Székely Erzsébet: *Nagy Olga: A vidámság madara*. (Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1954) Utunk X(1955). 34. (356.) szám. (augusztus 26.) 4.

⁴¹ Faragó József: *Benedek Elek, a mesemondó*. Utunk XI(1956). 1.(375.) szám. (január 6.) 2.

könyve sem jelenhetett meg, s így 1955-ben székely mesekönyvének *A vitéz szőcs*⁴²-nek a közzététele az Ifjúsági Könyvkiadó gondozásában egyfajta nyitás, paradigmaváltás jelének számított, a népmese – a tündérmese, varázsmese is – újra „becses haladó hagyomány és az élő irodalom szerves része” lehetett.

A tulajdonképpeni második mesevita Asztalos István *Csakis avatott kézzel*⁴³ című kritikájával kezdődött, mely szintén az Utunk 1956. január 6-i számában jelent meg, Horváth István *Zölderdő Fia*⁴⁴ című mesekönyve kapcsán. Könyve utószavában Horváth István három csoportba osztotta az általa közzétett tizenöt mesét. Az első csoport meséi különböző kiadványokban korábban már megjelent népmesék, és Asztalos István vitaindító cikkében azt kifogásolta, hogy Horváth István a népmeséket az általa igényelt tartalomnak megfelelően, az osztályharcot kidomborítva dolgozta át, kissé módosítva az eredeti mesét új befejezést írt hozzá, felborítva ezáltal forma és tartalom egyensúlyát, vagy pedig közismert népmesék egyes jeleneteit, részleteit ragasztotta egymáshoz, de mindkét eljárással megsértette a népmesék törvényeit, és népmeseátdolgozásai így túl tendenciózusakká, művészielenné váltak. A pár évvel korábbi mesevitára hivatkozva Asztalos István felhívta a figyelmet Nagy Olgának *Az okos macskáról* írott kritikájára s az abban megfogalmazottakra, miszerint tudományos hozzáértés nélkül nem szabad a népmesét átalakítani; valamint Faragó Józsefnek a *Jegenyéről* szóló bírálatára, melyet Horváth István ugyanúgy nem vett figyelembe, mint Nagy Olga megjegyzéseit és javaslatait, és így a meséket változatlanul tette közzé újra 1955-ben, a *Zölderdő Fia* című kötetben.

Horváth István *Csakis elvszerű bírálatot* című válaszcikke⁴⁵ – az Utunk 1956. január 13-i számában – önkritikával kezdődött, az ítéletek jogosultságát és indokoltságát elismerte, de a kritikusoktól elsősorban segítséget várt volna, a hibák elvi síkon, tudományos módon való feltárását, hiszen az új típusú műköltészeti meséhez, meseátdolgozáshoz hasonlóan a szocialista realista kritika is „csak nemrég kezdte el első lépéseit”. Nagy Istvánnal együtt, könyvbemutatók, író-olvasó találkozók keretében találkoztak különböző falvak lakóival, látogattak el helybéli könyvtárakba és könyvkereskedésekbe, és jutottak arra a következtetésre, hogy meseszerűen kellene írni a falusi embereknek, mert „fárasztónak érzi nem egy még ma is a nehezebb szöveget”. Amint azt a *Zölderdő Fia* című kötet utószavában jelezte, a gyűjtemény egyrészt átdolgozott népmeséket, másrészt három általa írt mesét és harmadik kategóriaként Magyarózdton lejegyzett népmeséket tartalmaz. Védőiratában azzal érvel, hogy a mesék írásánál és átdolgozásánál az általa igényelt tartalomnak megfelelően használt fel népmesei elemeket, és az „élő-mesék” módján, a népi mesemondókhöz hasonlóan olvasztott össze vagy választott szét különböző népmesékből vett részleteket. Horváth István elismerte, hogy néhol hiba csúszott a mesékbe, de Asztalos István olvasatát, a népmeseelemek és motívumok „asztalosi tisztázását” felületesnek, szimplistának és zavarosnak tartotta.

A vita Nagy Olga *Több igényességet* című cikkével folytatódott az Utunk 1956. február 10-i számában. A vitacikk néprajzkutató szerzője ekkor, 1956-ban már nem az Utunk, hanem a Dolgozó Nő belső munkatársa. Egyetértett Asztalos Istvánnal abban, hogy bírálatot érdemel Horváth István könyve, elítélendőnek tartotta a szakavatatlanságot, a meseírás lebecsülését,

⁴² Benedek Elek: *A vitéz szőcs. Székely népmesék*. Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. (Tanulók Könyvtára sorozat) Buk. 1955.

⁴³ Asztalos István: *Csakis avatott kézzel*. Utunk XI(1956). 1. (375.) szám. (január 6.) 3.

⁴⁴ Horváth István: *Zölderdő Fia. Mesék*. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1955.

⁴⁵ Horváth István: *Csakis elvszerű bírálatot*. Utunk XI(1956). 2.(376.) szám. (január 13.) 4.

valamint azt, hogy több meséjét – például a *Jegenyét* és *Az okos macskát* – úgy adta ki, mint hat évvel korábban, amikor egyes proletkultos nézetek hatására nem lehetett, senki sem mert tündérmesét közölni, hanem a régi népmesébe próbálták belegyúrni az új, osztályharcos mondanivalót. Nagy Olga a saját korábbi, *Az okos macska* című kötetével kapcsolatban írt és Faragó Józsefnek a *Jegenye* című mesével kapcsolatos kritikájára hivatkozott, és Horváth István szemére vetette, hogy bár azóta ezek a kérdések tisztázódtak, ő 1955-ben mégis változatlanul közölte a korábban megbírált, sem népmesének, sem új típusú műköltészeti mesének, hanem csak valamiféle *hibrideknek* tekinthető szövegeit. Azzal ugyan Nagy Olga is egyetértett, hogy az átdolgozott népmeséknek és az új műmeséknek a kommunista nevelés eszközeivé kell válniuk, de véleménye szerint az eredeti mesevázlat úgy kell új tartalommal feltölteni, hogy a réginél többet nyújtson, és ne túl jól ismert, korábban már több mesegyűjteményben közzétett népmesék összevissza stilizált, a műfaji sajátosságokat figyelmen kívül hagyó változatai legyenek; az új műköltészeti mese pedig új mesemotívumokkal, új mesei képekkel emelhető magasabb szintű szöveggé, új hősök teremtése által, akik „ne királylányok kezéért küzdjenek, de népek felszabadításáért harcoljanak, akik ne egyedül küzdjenek, hanem együtt a néppel, s ne csak maguk akarjanak boldogok lenni”.⁴⁶

Szöcs István – 1956-ban az Ifjúsági Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségének munkatársa – az Utunk 1956. február 24-i számában közzétett, *Jegyzetek a tündérmeséről*⁴⁷ című cikkét a tündérmese fogalmának meghatározásával kezdi, majd az utóbbi időben a mesekönyvek kapcsán kialakult vitákról szólván megállapítja, hogy leginkább a tündérmesék körül csaptak fel, mert néhány évvel korábban még bármiféle régi mese kiadását helytelennek tartották, úgy vélték, hogy tudománytalan, misztikus világszemléletet sugallnak, hibás, sőt káros fogalmakat oltanak a gyermekekbe. Azóta a szovjet mesekiadványok példája felhívta a figyelmet arra, hogy a népmesék és a klasszikus műköltészeti meseirodalom jó része a gyermekek kezébe adható, nincs káros hatással a lelki fejlődésükre, sőt rendkívül nagy a nevelőértékük. A cikk szerzőjének kérdései: helyes-e ma új tündérmeséket írni? „Mai gyerekek mai mondanivalót miért adjunk régi keretben?” Miért kellene a modern kor meséjét egy elmúlt kor viszonyai közé helyezni? Ion Creangă, Hans Christian Andersen, E. T. A. Hoffmann meseírói módszereinek számbavétele után felteszi a kérdést, hogy a romániai magyar meseírók jogosan és helyes irányban kísérleteznek-e a tündérmeseregények írásával. Példaként Méhes György *Gyöngyharmat Palkó*⁴⁸ és Nagy Olga *A vidámság madara* című kötetét említi. Szöcs István szerint a mű-népi tündérmesék írása formai és eszmei tökéletesítésekkel sem fog messzire vezetni, a kialakuló új meseirodalomban a reális, életszerű helyzetekben játszódó tanítómesék és a tudományos-fantasztikus mesék írását kellene szorgalmazni.

A vita Kacsó Sándornak – 1956-ban az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó kolozsvári szerkesztőségének munkatársa, illetve az Irodalmi Könyvkiadó magyar fiókjának vezetője – *Ne egymást, a hibákat üssük*⁴⁹ című cikkével folytatódott az Utunk 1956. február 24-i számában. A cikk írója hasznosnak tartotta az éles, sőt kiélezett vitát irodalmi kérdésekben, különösen két „kimagasló író” vitáját, mint amilyen az állami díjas Horváth István és a szintén állami díjas Asztalos István „elvszerű összecsapása”, de csak akkor, ha valóban a bírált könyvről és annak

⁴⁶ Nagy Olga: *Több igényességet*. Utunk XI(1956). 6.(380.) szám. (február 10.) 2.

⁴⁷ Szöcs István: *Jegyzetek a tündérmese jövőjéről*. Utunk XI(1956). 8.(382.) szám. (február 24.) 2.

⁴⁸ Méhes György: *Gyöngyharmat Palkó és más mesék*. Buk. 1954.

⁴⁹ Kacsó Sándor: *Ne egymást, a hibákat üssük*. Utunk XI(1956). 9.(383.) szám. (február 24.) 2.

hibáiról szólnak, és nem egymást mint írókat és embereket veszik célba. Az a véleménye, hogy az Utunk szerkesztősége nem járt el helyesen, amikor Asztalos István cikkét közölte, mert annak hangneme kritika helyett kíméletlen leckéztetéssé alakította szerzője mondanivalóját, és ugyanilyen hangnemű Horváth István válaszcikke is. Kacsó Sándor hibának tartotta, hogy Horváth István egyetlen kötetben tette közzé („egy kötetbe gereblyézte össze”) gyűjtött és átdolgozott népmeséit, valamint saját költésű meséit, és hogy egymástól nem is különítette el ezeket megfelelően, hanem ötletszerűen következnek egymás után. Azt sem tartotta helyénvalónak, hogy a tartalmánál fogva nem gyerekeknek szóló című mese a kiadó által elsősorban gyerekeknek szánt mesekönyvbe került. Alapvetően egyetértett Asztalos István és Nagy Olga bírálatával, és a két szerző kritikájának, a kötet egyes meséinek aprólékos elemzése kapcsán közzétett eredményeiket összegezve megállapította, hogy Horváth István mesekönyve nem tartalmaz olyan gyűjtött, lejegyzett népmeséket, amelyek művészileg, tartalmilag jobb változatban ne jelentek volna meg korábbi, mások által gyűjtött-szerkesztett népmese-gyűjteményekben; népmese-átdolgozásai gyengén sikerültek; az új típusú műköltészeti mesék esetében nem megfelelő módszer, „zsákutca” a régi mesék elemeinek és motívumainak esetleges összeillesztése, a műfaji sajátosságok figyelmen kívül hagyása.

Az Utunk 1956. március 23-i számában Sóni Pál cikkével – *Zárszó a Zölderdő fia című mesegyűjtemény vitájához*⁵⁰ – zárult a *második mesevita*. Az Utunk főszerkesztője szerint a mese mint műfaj, a népmese és népmese-gyűjtés, a meseátdolgozás és az eredeti műköltészeti mese fontos területe az irodalomnak, s az alkotási kérdések felvetése és elmélyítése minden műfajban állandó feladata kell legyen az irodalmi folyóiratoknak, ezért a szerkesztőség készséggel adott helyet a Horváth István mesekönyve kapcsán felmerült bírálatoknak és hozzászólásoknak. A vitacikk íróinak egybehangzó véleménye szerint Asztalos István vitaindító cikkében tett bíráló megjegyzései helytállóak, viszont Sóni Pál Kacsó Sándorral is egyetért abban, hogy az Asztalos–Horváth-összecsapás során a személyeskedést, túlzott szenvedélyességet és az éles hangnemet tompítani lehetett volna, ám azt is figyelembe kellett venni, hogy a szabad, alkotó szellemű viták kibontakozását sokszor éppen az egymás megbántásától való túlzott óvakodás késlelteti vagy akadályozza.

Ugyancsak 1956. márciusában jelent meg a marosvásárhelyi folyóiratban, az Igaz Szóban Faragó Józsefnek egy hosszabb terjedelmű tanulmánya, *Jegyzetek Horváth István mesekönyvéről*⁵¹ címmel, melyben a *Zölderdő Fia* kapcsán az Utunk hasábjain lezajlott vitát és magát a mesegyűjteményt ismertette, valamint részletesen kifejtette saját álláspontját a népmese-gyűjtés, mesefeldolgozás és meseírás kérdéseit illetően.

Tanulmánya bevezető részében Faragó József kiemelte, hogy az 1944 utáni népmese-ellenes időszakban a romániai magyar írók közül Horváth István volt az, aki először próbálkozott a népmese rehabilitálásával, amikor is 1948-ban közzétette *Jegenye* című magyarózdai népmesefeldolgozását, és ugyanabban az esztendőben *Az okos macska* című kötetet, amelyben Horváth Istvánnak 4 ózdi meséje, Sipos Bellának pedig 4 hétfalusi csángó meséje jelent meg. Azóta különböző folyóiratokban publikálták a meséit, és 1955-ben újabb mesekönyvvel, a 15 mesét tartalmazó *Zölderdő Fia* című kötettel jelentkezett. Ez utóbbi mesekönyvben a népmese-gyűjtő, a népmesefeldolgozó és a műköltészeti meseíró Horváth István valamennyi erénye és

⁵⁰ Sóni Pál: *Zárszó a Zölderdő fia című mesegyűjtemény vitájához*. Utunk XI(1956). 12.(386.) szám. (március 23.) 3.

⁵¹ Faragó József: *Jegyzetek Horváth István mesekönyvéről*. * Igaz Szó, 1956. IV. évf. március. 382–396.

hibája kimutatható. Faragó József úgy véli, hogy e kötet kapcsán a népmese gyűjtő munkával csak kisebb mértékben érdemes foglalkozni, annál inkább a professzionális olvasók – írók, költők, néprajzkutatók, szerkesztők – körében heves vitát kiváltó népmesefeldolgozó és meseíró tevékenységgel.

Faragó József tanulmányának kérdésselvetései: helyeselhető-e a népmesék irodalmi átdolgozása és a népmesemotívumok felhasználásával új típusú műköltészeti mesék írása? Ha igen, hogyan állapítható meg a népmesefeldolgozás értéke? Úgy véli, hogy szükség van a tartalmában szocialista, formájában nemzeti irodalom megteremtésére, hogy a népmesekincs értékes hagyomány, és az élő irodalomnak is szerves része. Viszont a népmese-feldolgozásokat a népmesékkal kell szembevetni, és a feldolgozásnak vagy új mese alkotásának csakis akkor van létjogosultsága, ha az így létrejött mese „szébb és jobb” „mint az ugyanazon típusú *legjobb* népmese”, „sőt legyen szébb és jobb, mint annak a mesetípusnak *az összes népi változatai együttvéve*.”⁵²

A tanulmány a mesekönyv egyes meséinek részletes bemutatásával, az Utunkban megjelent vitacikkek ismertetésével és Faragó Józsefnek a vitához fűzött kiegészítéseivel, személyes véleményével, érveivel folytatódott. Első lépésként Horváth István eredeti meséit – a *Zölderdő Fia*, a *Rostalikhánál-eggyel-több* és az *Első szolgálatban* című meséket – ismertette és elemezte. A címadó mesét nagyon aprólékosan, részletesen elemezte és vetette össze a magyar népmesékkal, így mutatva ki Horváth István mesefeldolgozásának hibáit – például mindjárt a mese elején, amikor osztályharcos tartalommal akarja kiegészíteni a tündérmesét: a kuláklegény meggyalázza a társadalmilag és nemileg is kiszolgáltatott szolgálóleányt,⁵³ a szerző ezzel kiforgat egy a népmesékben fontos szerepet betöltő motívumot, mely szerint az egymást szerető fiatalok osztálykülönbségük miatt nem lehetnek egymáséi, de a kizsákmányoló osztályoknak az érzelmekkel nem törődő erkölcsével dacolva szerelmük végül mégis beteljesedik; a fiú apja a megbecstelenített szolgálóleányt egy hordóba záratta és a Küküllőbe dobatta, a hordó partot ért, szétesett, és megszületett a leány gyermeke, akit Zölderdő Fiának nevezett el, viszont elmarad a mese végén a mesei igazságszolgáltatás, sem a legény, sem az apja nem bűnhődnek az elkövetett tetteikért; amikor a mesehősnek próbákat kell kiállnia, többször is vét a népmesei törvények, a népmesei logika ellen stb.

Ezután Faragó József a teljesen átdolgozott meséket elemezte, s közülük főleg a *Jegenye* című mesével foglalkozott, mert hét évvel korábban már írt róla kritikát, Horváth István viszont nem vette figyelembe sem az ő, sem Nagy Olgának *Az okos macska* kapcsán közzétett bíráló megjegyzéseit, és ezeket a meséket változatlanul jelentette meg a *Zölderdő Fia* című kötetben is.

Végül a mesék harmadik csoportjával, a Horváth István utószavában Magyarózdton gyűjtött meséknek nevezett szövegekkel kapcsolatban Faragó Józsefnek az kérdése, hogy néhány ózdi mese irodalmi lejegyzése után a könyv szerzője miért nem próbálkozott a mesék tudományos lejegyzésével, mert a korszerű folklórkutatás az 1950-es évek közepén csak a magnetofonnal rögzített vagy a szó szerint lejegyzett szöveget tartotta folklorisztikailag hiteles mesegyűjtésnek, az emlékezetből leírt mesét már nem.

⁵² Faragó József: *Jegyzetek Horváth István meséskönyvéről*. Igaz Szó, 1956. IV. évf. március. 383.

⁵³ „Mindenekelőtt ez az a rész, amely miatt egyes szülők a kötetet visszavitték a könyvesboltba, mások pedig kitépték az első lapot s a könyvet így megcsönkítva adták át gyermeküknek.” Uo. 384.

Tanulmánya záró részében Faragó József arra a következtetésre jut, hogy Horváth István meséi „nem szebbek és jobbak klasszikus népmeséinknél”⁵⁴ sőt felkészületlensége, hozzá nem értése miatt „több vonatkozásban visszafejlesztette klasszikus népmeséinket”.⁵⁴ Felsorolja és összegzi népmese-átdolgozásainak és népmesemotívumok felhasználásával írt új típusú műköltészeti meséinek legáltalánosabb hibáit: „össze nem illő népmesék és mesemotívumok keverése vagy egymás mellé illesztése; felesleges motívumok beiktatása, nélkülözhetetlen motívumok kihagyása; a népmesék szerkezetének, felépítésének indokolatlan megváltoztatása, megcsonkítása; hagyományos mesei törvények, mesei szabályok semmibevevése; mesehősök, mesefigurák hiányos vagy felemás, ellentmondásos jellemzése; a mesék osztálytartalmának művésziellen kihangsúlyozása; nyelvi-költői pongyolaság.”⁵⁵

Összegzés

Az 1948–1956 közötti időszakban, a második világháború utáni proletkultos hozzáállás leküzdése után, újra közzé lehetett tenni népmeseegyűjteményeket, vitázni lehetett műfaji sajátosságokról, ideológiai és tudományos szempontokról, és a népmesékben élő bölcsesség – hivatalosan, intézményes formában is – továbbhagyományozódhatott az új generációkra. Igaz, elsősorban a tréfás mesék üzenete, mert a tündérmesék mitikus lényeit háttérbe szorították ekkor a reális világ képviselői. A pártirányítás alatt álló kötelező iskolai oktatás megszervezése, a tankönyvek politikai-ideológiai tartalmú szövegei, az új kommunikációs technológiák megjelenése, a párt által felügyelt, ellenőrzött és cenzúrázott újságok, folyóiratok, könyvek (majd később a rádió és a televízió rohamos terjedése) egyre nagyobb tömegekhez való eljutása/ eljuttatása miatt egyre nagyobb fokúvá vált a hagyományos népi kultúra szóbeli mivoltának átalakulása, a hagyományos szövegrepertórium szerkezetének spontán és irányított változása. A népmese, népmeseegyűjtés, meseátdolgozás, műköltészeti mese, meseirodalom kapcsán felmerülő kérdések, a műfaji sajátosságokról, alkotási kérdésekről szóló ideológiai és tudományos szempontú viták kulcsszavai: az osztályharc, a szovjet modell, marxista ideológia, fejlődés, haladás, a múlttól való elhatárolódás, önkritika, szocialista realizmus, tréfás mese, új típusú – szocialista tartalmú, nemzeti formájú – műköltészeti mese. E narratív toposzok felhasználásával kívántak vagy kényszerültek hozzájárulni a társadalmilag pozicionált egyének, a kulturális elit képviselői az „új ember” narratív reprezentációjának megalkotásához.

Az új típusú mesekönyveket az úgynevezett művelődési forradalom, a kultúrforradalom eszközeivé, a szocialista „új ember” megkonstruálásának, antropológiai megformálásának, a tervszerű közösségi nevelésnek az eszközeivé, segítőivé kívánták alakítani. A népmese átdolgozásának és az új típusú műköltészeti mese megalkotásának és közzétételének célja ebben az időszakban az osztályharc tudatosítása, az elnyomottak kizsákmányolóik ellen vívott küzdelmének ábrázolása, az új közösségi ember kialakítása. Az egyik járható útnak – szovjet mintára – a folklór és az irodalom összekapcsolását tartották, a hagyományos népmesemotívumok alkotó módon való felhasználását és továbbfejlesztését.

⁵⁴ Uo. 395.

⁵⁵ Uo.

Mythical Creatures and Fairy Tales Heroes in the New Type of Story Books between 1948-1956

Keywords: book-related debates, socialism, folk tales, the new type of story books

In this article I discuss some book-related debates which took place in the first decade of the second period of the Hungarian ethnographic book publishing in Romania (1948-1989), in well defined historical, political and intellectual contexts, the years of socialism and communism. The book's scientific and professional reception can be followed in the argumentative press articles, reviews and critiques published in the literary periodicals *Utunk* (Our Way) and *Igaz Szó* (True Word) during 1948-1956. The controversy was between ethnographers, scientific researchers, writers, poets and editors. I analysed the texts using critical discourse analysis methods.

According to my analysis the *new type of story books*, were meant to become the tools of the so called educational revolution, cultural revolution as well as means of constructing, anthropologically forming *the new socialist man* as well as means of education in community. The reason behind rewriting folk tales and creating a new type of written „false” fairy tales in this period was to raise awareness of the working class, to depict the fight of the exploited against their exploiters all in all to form of the new community member. One of the doable ways according to Soviet pattern, seemed to be blending folklore with literature, using traditional folk motifs in a creative way and developing them according to their aims.